

A MODALITÁS ELEMEI A TRADUKTOGRÁFIA SZEMPONTJÁBÓL

ZRÍNYI ANDREA

PTE ÁOK Egészségügyi Nyelvi és Kommunikációs Intézet

7624 Pécs, Szigeti út 12.

andrea.zrinyi@aok.ptc.hu

Kivonat: E tanulmány tárgya a német árnyaló partikulák megjelenése irodalmi művek fordításában. A *wohl* és a *schon* partikulákat fogjuk olyan szempontból megvizsgálni, hogy hogyan, milyen felfogásban, milyen nyelvi eszközökkel fordítják a fordítók ezeket a modális nyelvi elemeket. Feltételezésünk szerint vannak partikulák, amelyeket szinte minden fordító mindig ugyanúgy fordít, és vannak olyanok, amelyeket minden fordító más eszközökkel vagy egyáltalán nem is fordít le. A leíró fordítástudomány, az ún. traduktoográfia és a fordításelmélet, a traduktológia felől nézve természetesen ez utóbbiak az érdekesebbek. Jelen dolgozatban diagramok formájában, partikulákra lebontva ábrázoljuk, hány százalékban nem fordította le az adott fordító a partikulát, és hogy a lefordított megoldások milyen arányban fordulnak elő.

Kulcsszavak: modalitás, fordítás, diskurzus, langue, parole, szótár

Bevezetés

Jelen dolgozat tárgyát az árnyaló partikulák képezik, amelyek összetett mivoltukból adódóan mind a négy nyelvi szinten elemezhetők, és nagyon sokféle kommunikatív funkciót képesek ellátni. A partikulákat sokféle szempont szerint lehet típusokba sorolni (amint ezt meg is tették már sokan), de mi most ezeket a partikulákat elsősorban nem leíró nyelvészeti, kommunikációelméleti, szemiotikai stb., hanem *fordítási* szempontból fogjuk megvizsgálni, tehát elsősorban az érdekel minket: hogyan, milyen felfogásban, milyen nyelvi eszközökkel fordítják a fordítók az egyes partikulákat. Feltételezésünk szerint vannak partikulák, amelyeket szinte minden fordító mindig ugyanúgy fordít (e célnyelvi megfelelőik akár egybe is eshetnek a szótár által megadott szótári megfelelőikkel), és vannak olyanok, amelyeket minden fordító máshogyan fordít vagy egyáltalán nem is fordít le. A leíró fordítástudomány, az ún. traduktoográfia és a fordításelmélet (a traduktológia) felől nézve természetesen ez utóbbiak az érdekesebbek.

E szűk keretek között arra teszünk kísérletet, hogy a szöveg, a diskurzus szintjén megvizsgáljuk néhány mondatban azokat a szövegbeni összefüggéseket, amelyeket a fordító az árnyaló partikulák fordításakor figyelembe vett, és megpróbáljuk megmagyarázni, miért fordított egy forrásnyelvi partikulát egy bizonyos célnyelvivel, vagy más esetekben miért nem fordította le azokat. Elemzésünk tárgyául két partikulát választottunk ki: a *wohl*-t és a *schon*-t.

1. A *wohl* és a *schon* partikulák megjelenése a magyar fordításokban

A fordítás szempontjából mind a grammatika, mind a szótár meglehetősen tökéletlennek és hiányosnak tekinthető, hiszen a vizsgálandó elemeket a nyelvtanban kategóriákba helyezve találjuk. A szótár ugyancsak nem mindig hívható segítségül,

mert sok esetben megad több jelentést is, amelyek közül gyakran egyik sem felel meg annak, amelyik az adott kontextusban a fordító számára elfogadható, egyenértékű ekvivalens lenne. Ebből arra következtethetünk, hogy a fordító döntését a kontextus határozza meg, és ha a szótárban szereplő jelentések közül egyik sem illeszkedik a szituációba, akkor saját maga helyettesíti egy kifejezéssel, tehát saját nyelvi kompetenciájára hagyatkozik. Ezt a mechanizmust, a *diskurzus* működését is bemutatjuk néhány példamondat elemzésével. Korpuszként két német nyelvű műnek kétféle magyar fordítását, egy régít és egy újabbat választottunk. A fent említett gondolatnak megfelelően, ezekkel a fordításokkal arra keressük a választ, hogy a két fordító mi miatt döntött úgy, hogy az adott kontextusban az árnyaló partikulát az általa kiválasztott célnyelvi megfelelővel fordítja.

Néhány példamondat elemzése után, ami csak egy kis betekintést ad a partikulák kontextusbeli működésébe, diagramok formájában ábrázoljuk, hány százalékban nem fordította le az adott fordító e két partikulát (a diagram mellett *nincs ford.* megjelöléssel utalunk erre), és a lefordított megoldások milyen arányban fordulnak elő.

Ezen kívül röviden arra is utalunk, hogy milyen arányban egyeznek meg a Hessky-szótárban (2000) megadott jelentések a fordító által használt megfelelőkkel. Azért ezzel a szótárral hasonlítjuk össze a célnyelvi megfelelőket, mert korábbi elemzéseink során ez bizonyult a partikulákat illetően a legmegbízhatóbbnak és legárnyaltabbnak.

2. Elemzés a *diskurzus* szintjén

A fordítás folyamata már évtizedek óta foglalkoztatja a kutatókat, de még mindig megoldatlan az a kérdés, vajon mi játszódik le a fordítóban, amikor fordít egy szöveget. Annyi biztos, hogy nem a *langue* vagy a *parole* szintjén történik a fordítás, hanem a *diskurzus* szintjén, tehát abból indulhatunk ki, hogy a fordító behelyezkedik abba az adott szituációba, történelmi közegbe, amelyben játszódik a történet pl. egy regény esetében. A fordító nem a szótárra támaszkodik, hanem saját nyelvi kompetenciájára, tapasztalatára, gyakorlatára. Természetesen a szöveg típusa is meghatározza, hogy mekkora szabadsága van egy fordítónak, mert pl. szaknyelvi szövegek fordításánál sokkal lényegesebb a pontos megfelelő alkalmazása, mint egy szépirodalmi mű esetében. Emiatt egészen más képességeket kíván egy vers, novella vagy regény fordítása, mint ami szakfordításhoz szükséges.

Korpuszként két művet, Erich Kästner *Das fliegende Klassenzimmer*, valamint Franz Kafka *Der Verschollene* című regényét és mindkettőnek két fordítását, egy régít és egy újabbat választottunk. Kästner regényét Havas József, majd B. Radó Lili, Kafka művét pedig Kristó Nagy István és Györfly Miklós fordította magyarra.

Az elemzésre szánt művek kiválasztásánál azt tartottuk szem előtt, hogy a fordító ismert és jó fordító legyen, és ugyanannak a műnek két magyar nyelvű fordítása létezzen. Ezen kívül terjedelemben megfeleljen, tehát elemzésünkhöz elegendő olyan példamondatot tartalmazzon, amelyben árnyaló partikulát találunk. Ezeknek a kritériumoknak a drámák vagy egy túlnyomórészt dialógusokból álló regény felelhet meg, ezért esett választásunk az említett két műre. Mint ahogy arra már korábban is utaltunk, elemzésünkkel arra a kérdésre keressük a választ, hogy a két fordító mi miatt döntött úgy, hogy az adott kontextusban az árnyaló partikulát az adott célnyelvi megfelelővel fordítja. A továbbiakban részletesen elemzünk a

korpuszból olyan példamondatokat, amelyekben a szótári megfelelők eltérnek a fordítók által használt megfelelőektől és megpróbálunk erre magyarázatot keresni.

(1)

Kafka: wohl

Kristó → 0

Györffy → aligha

Ich muss wohl nicht erst sagen, welches Vergnügen und welche Ehre mir das persönliche Bekanntwerden mit Ihnen Herr Senator, bereitet hat. (Kafka: 37)

Mondanom sem kell, milyen öröm és megtiszteltetés volt számomra, hogy személyesen megismerkedhettem Önnel, szenátor Úr. (Kristó: 39)

Aligha kell hangoztatnom, milyen örömet és megtiszteltetést jelent számomra, hogy személyesen megismerkedhettem Önnel, szenátor Úr. (Györffy: 40)

A *wohl* partikulát ebben az esetben Kristó nem fordította külön szóval, hanem magával a tagadással érzékeltette. A *mondanom sem kell* szerkezet fejezte ki a *wohl* nyomatékosító szerepét. Az *aligha*, amit Györffy alkalmazott, leggyakrabban a német *kaum* lexéma megfelelője, de ebben a mondatban azt fejezi ki találó módon, hogy egyáltalán nincs szükség annak hangsúlyozására, mekkora megtiszteltetés Karl számára, hogy megismerheti a szenátort.

(2)

Kafka: wohl

Kristó → 0

Györffy → hiszen

Wo hätte er wohl wohnen müssen, wenn er als armer kleiner Einwanderer aufs Land gestiegen wäre? (Kafka: 39)

Hol kellene laknia, ha mint szegény kis bevándorló lépett volna a partra? (Kristó: 40)

Hiszen hol kellett volna laknia, ha mint szegény kis bevándorló száll partra? (Györffy: 41)

Ez a kérdés arra utal, hogy Karl milyen szerencsés helyzetbe került azáltal, hogy megtalálta nagybátyját Amerikában, mert egyébként még nem lenne hol laknia sem. Kristó nem fordította le a *wohl* partikulát a fenti kérdésben, Györffy pedig a szótárakban nem szereplő *hiszen*-nel oldotta meg ezt a kérdést, ami magyarázó funkciót tölt be.

(2)

Kafka: schon

Kristó → midenáron

Györffy → majd csak

Wir werden schon in Butterford Stellen erzwingen. (Kafka: 102)

Már Butterfordban mindenáron állást fogunk szerezni. (Kristó: 103)

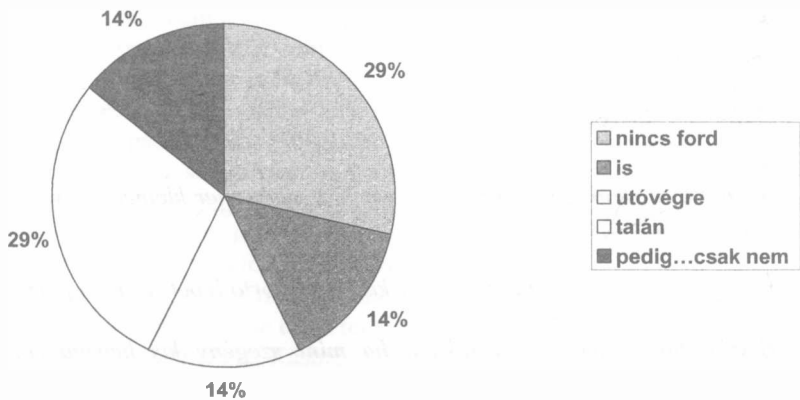
Butterfordban majd csak kicsikarunk valamilyen állást. (Györffy: 104)

Ebben az esetben a *schon* partikulát Kristó szokatlan kifejezéssel fordította, ami túlzásnak tűnik, mert a *schon* nem foglalja magában a *mindenáron* jelentést. Viszont a Györffy által használt *majd csak* jól érzékelteti a bizakodást.

3. Az elemzett partikulák fordítási megfelelői a négy fordítónál

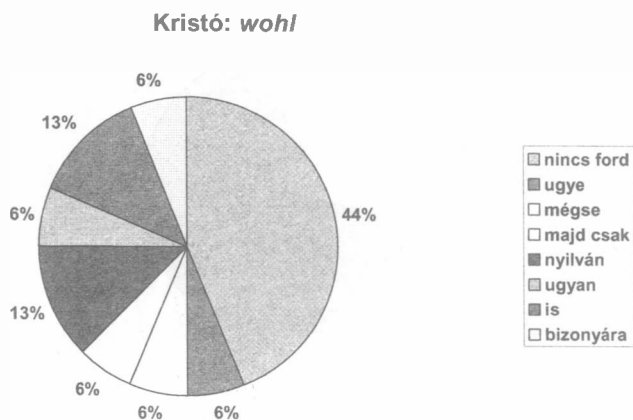
Miután néhány példamondaton bemutattuk ezen partikulák funkcióját és fordítását a diskurzus szintjén, a következőkben kördiagramok formájában szemléltetjük az egyes fordítók megoldásait a *wohl* és a *schon* partikulák fordítására vonatkozóan. A diagramok felett címként a fordító nevét adtuk meg és mellette táblázatban felsoroltuk a címben szereplő partikula fordító által alkalmazott magyar nyelvi megfelelőit.

Havas: wohl

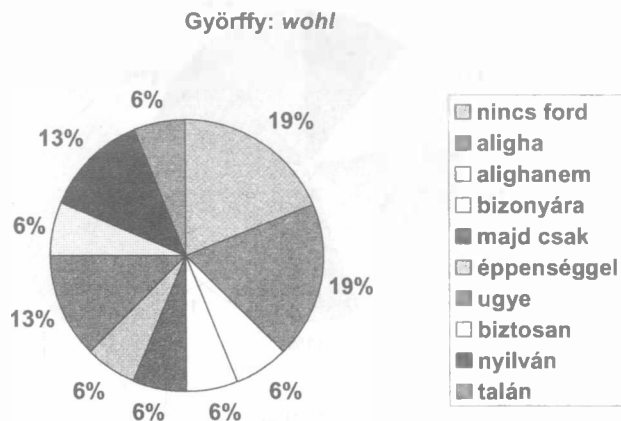
1. ábra

A fenti ábrán azt láthatjuk, hogy a *wohl-t* Havas csak 29%-ban nem fordította le, valamint ugyanilyen arányban fordul elő a *talán* szó is, a többi megfelelő azonos arányban (14%) található meg a szövegekben. Egyedi esetként kiemelendő az a tény, hogy a Hessky-szótár a fordításban szereplő egyetlen partikulát sem adott meg.

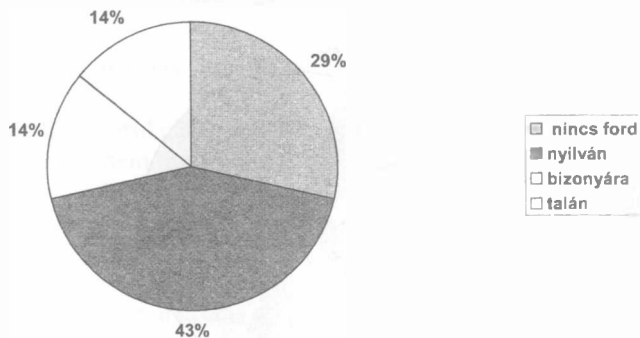
2. ábra

A fenti diagram azt mutatja be, hogy Kristó a *wohl* partikulát 44%-ban nem fordította le, az *ugye* és az *is* partikulák a leggyakoribbak (13%), a fennmaradó kifejezések pedig ugyanolyan gyakorisággal fordulnak elő. A Hessky-szótárral az *ugyan* (6%) és a *bizonyára* (6%) szócskák egyeznek meg, de számuk itt sem jelentős.

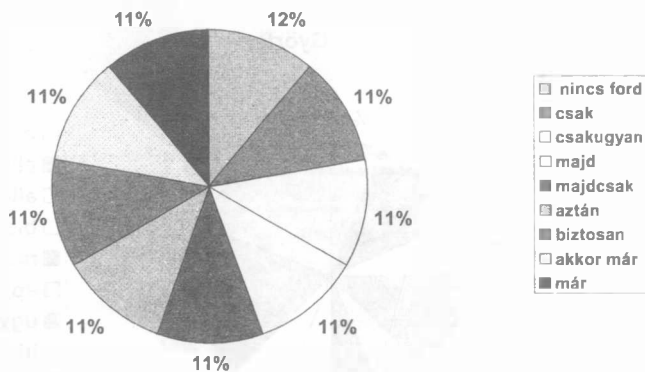
3. ábra

Györffy a *wohl* partikulát Kristóhoz képest sokkal kisebb arányban (19%) nem fordította le, a százalékos arány megegyezik az *aligha* szócska előfordulásával. A Hessky-szótár a fentiek közül csak a *bizonyára* (6%) partikulát adta meg a *wohl* jelentéseként.

Radó: *wohl*

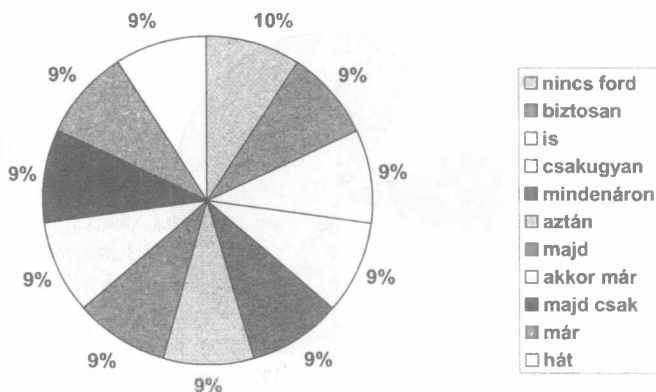
4. ábra

Radó szintén kisebb arányban nem fordította le a *wohl*-t és a fordítás során jelentős számban (43%) alkalmazta a *nyilván* partikulát, nála is a *bizonyára* az egyetlen olyan célnyelvi megfelelő, amely egybeesik a Hessky-szótárban megadott jelentéssel (14%).

Györffy: *schon*

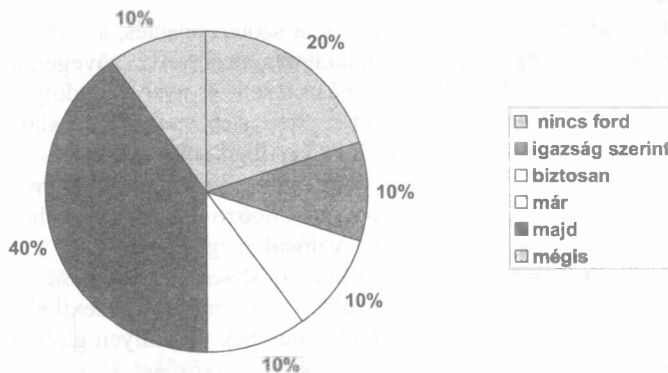
5. ábra

Ezen az ábrán azt láthatjuk, hogy a *schon* fordításakor Györffy csak kettővel kevesebb partikulát használt, mint Radó. A le nem fordítottak aránya 11%, viszonylag alacsony, és a szótárral nála a *majdcsak*, *biztosan* és a *már* egyezik meg.

Kristó: *schon*

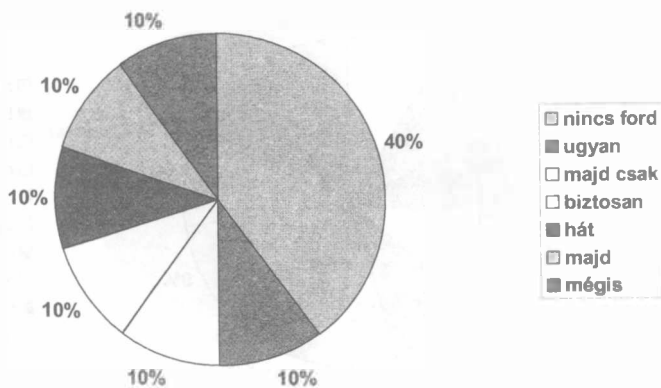
6. ábra

A *schon* fordítása érdekes képet mutat Kristónál is: szinte teljesen egyformán (9%) fordította a fent látható partikulákkal a *schon*-t. A Hessky-szótárral a *biztosan*, a *már* és a *hát* egyezik meg.

Havas: *schon*

7. ábra

A fenti ábráról az olvasható le, hogy Havas 20%-ban nem fordította le a *schon* partikulát, valamint az, hogy amikor lefordította, a leggyakrabban, 40%-ban a *majd* szót használta. A Hessky-szótárban az ő megoldásai közül csak a *biztosan* (10%) partikula található meg.

Radó: *schon*

8. ábra

Kristóhoz hasonlóan Radó szintén jelentős arányban (40%) nem fordította le a *schon* partikulát (6. ábra), és hasonló megfelelőket alkalmazott. A Hessky-szótárban ezekre az esetekre vonatkozóan szintén három megoldást találunk, ezek a következők: *ugyan, majdcsak, hát*.

Összegzés

“A fordító számára adva van egy nyelv, a szótári jelentés, a formális megfelelés stb. (...) Ezekből kell megteremtenie, kialakítania a célnyelvi szöveget, az ekvivalenseket, a szöveg értelmét. A fordító természetesen a nyelvvel dolgozik, de fordítási tevékenysége során szöveget hoz létre. Éppen ebben rejlik az alapvető különbség a gépi fordítás és az emberi fordítás között” (Albert 2003: 47).

A fordító soha *nem nyelveket*, hanem mindig *konkrét szövegeket* fordít, és az ekvivalencia, amelyet a két szöveg különböző pontjain létrehoz, több-kevesebb sikerrel mindig *a diskurzus szintjén* valósul meg. Éppen ezért a fordító soha nem „takaríthatja meg” magának a lefordítandó szöveg értelmezését. Ez az értelmezés elsősorban abból áll, hogy a szótár által megadott lexikális megfeleléseket megpróbálja átalakítani olyan *üzenetté*, amelynek valamilyen globális értelme van, és ezen üzenet újra kifejezéséhez próbál nyelvi eszközöket keresni a célnyelvben. Az értelmezés műveletéhez a szótár által megadott formális megfelelők legjobb esetben is csak kiindulópontként szolgálhatnak a fordító számára: az ekvivalencia kialakításának bonyolult folyamata során egyáltalán nem biztos, hogy automatikusan mindig a szótár által megadott formális megfelelők közül fog egyet választani. A fordítástudomány és a kognitív pszichológia talán legnagyobb rejtélye az, hogy az ekvivalencia kialakítása milyen módon, milyen lépésekben történik, mennyire tudatos és mennyire ösztönös, hogyan keverednek benne a racionális és az irracionális összetevők.

A fordításelmélet egyik legfontosabb oppozíciója a formális megfelelés ↔ szövegekvivalens, amelyet – szigorúan nyelvészeti kritériumok alapján – először Jerry C. Catford fogalmazott meg (Catford 1965: 32). A szótár a fordító számára formális (lexikális) megfelelőket ad meg *két nyelv között*, a fordító viszont arra törekszik, hogy ekvivalenciát hozzon létre két különböző nyelvű *szöveg között*. Olyan paradoxon ez, amelyet nem lehet eleget hangsúlyozni, és amelyet a fordítással foglalkozó kutatók még mindig nem vesznek kellőképpen tekintetbe. E diszkurzív ekvivalenciák egy része – a nyelvhasználatot figyelő lexikográfusok munkája nyomán – visszakérül a szótárba. Noha a szótár a szójelentéseket mindenfajta kontextus nélkül adja meg, a szövegbe bekerülve a szavak a lexikális jelentéseken keresztül valamilyen *diszkurzív értelmet* fejeznek ki, pontosabban „egy jelentést hordozó situációt reprezentálnak” (vö. Arcaini 1984: 11).

Az árnyaló partikulák tehát arra is alkalmasak, hogy *az élő beszéd szupraszegmentális elemeit kifejezzük* velük. A fordító számára az indulat, az emóció a *szövegben*, a *szövegen keresztül* érzékelhető csupán. Ha ilyen mondathoz érkezik, akkor stratégiát kell váltania: amennyiben pontosan vissza akarja adni a szöveg által kifejezett írói szándékot, akkor az üzenet, a mondanivaló dekódolása, megértése, értelmezése után a szemantikai szintről át kell térnie a szemiotikaira. A fordító a konkrét beszédhelyzetben elhangzó mondat *jelentését* érti meg, de *jelként* kell értelmeznie (áttérve ezzel a szemantikai szintről a szemiotikaira), majd ezt az értelmezett *jelet* „szemantizálja vissza”, vagyis fejezi ki, adja vissza a célnyelv nyelvi eszközeivel: ilyen módon a két különböző nyelvű szövegegység (mondat) között nem szemantikai, hanem *szemiotikai ekvivalenciát* alakítva ki. Természetesen ugyanazt az érzelmet más-más nyelvi eszközökkel adja vissza az eredeti szöveg szerzője és annak magyar fordítója.

Irodalom

- Arcaini, Enrico 1984. L'auxiliaire comme problème de traduction, In: Wilss, W. (Hrsg). *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlusswert für die Übersetzung- und Dolmetschdidaktik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 9-19.
- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Catford, Jerry C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.

Szótár

Hessky Regina 2000. *Német-Magyar kéziszlótar*. Szeged: Grimm Könyvkiadó.

Szépirodalmi források

- Kästner, Erich 1933. *Das fliegende Klassenzimmer*. Stuttgart: Berthes Verlag
- Kästner, Erich 1934. *A repülő osztály*. Budapest: Dante Kiadó (ford. Havas József).

- Kästner, Erich 1960. *A repülő osztály*. Budapest: Móra Kiadó (ford. B. Radó Lili).
- Kafka, Franz 1997. *Der Verschollene*. Stuttgart: Reclam Verlag.
- Kafka, Franz 1967. *Amerika: A kallódó fiú*. Budapest: Magvető Kiadó (ford. Kristó Nagy István).
- Kafka, Franz 2003. *Az elkallódott fiú*. Budapest: Palatinus Kiadó (ford. Györffy Miklós).